

Силвана СИДОРОВСКА-ЧУПОВСКА

Институт за национална историја

– Скопје

ЗА ЖИВОТОТ ВО МАКЕДОНСКОТО СЕЛО ВО XIX ВЕК

Од почетокот на XIX век, во границите на Османлиската Империја сè повеќе се чувствуваат прогресивните влијанија кои доаѓале од напредните европски држави. Напредокот кој низ годините опфатил најразлични гранки од севкупниот општествено-политички, економски и културно-просветен живот не ја одминал ниту Македонија. И додека промените започнале да се чувствуваат во градовите, селата тешко ги менувале дотогашите навики, притоа претставувајќи ја својата посебност во начинот на живеењето. Разликата се забележувала во бројноста на населението, одржувањето на комуналиите и на хигиената, во бројот на културно-просветните установи и друго. Меѓутоа, и покрај разликите, селото било секогаш органски поврзано со градот, давајќи му живот и одржувајќи го неговиот натамошен развиток. Ваквата поврзаност особено дошла до израз во почетокот на векот, кога голем број од селското население, барајќи спас од нападите на разбојничките банди и од прекумерните даноци, ги напуштило своите домови населувајќи се во блиските градови. Од друга страна, поради честите епидемии на чума и на колера, коишто го погодиле особено муслиманското население, во градовите во голема мера се намалил и бројот на населението.

Токму овие моменти имале важно значење за прифаќање на доселеното селското население во градовите. За тоа сведочат и документите, во кои никаде не се споменува дека некој град во Македонија се спротивставил на доаѓањето на новите жители или пак дека дојдените селани ги вратиле назад, што значи дека оваа нова работна сила била потребна за развојот на градските центри.¹

Начинот на живеење во селата во XIX век не се разликувал многу од оној во минатите векови, за што можат да посведочат повеќе патописи, меѓу нив и два од XVI век. Во првиот од издвоените два патописа се наведува дека куќите во селата се градени на следниов начин: „Од плет, измачкани со кал и високи толку што човек едвај можел да влезе внатре и во нив немало место за повеќе од тројца до четворица.“² Во вториот патопис (од 1573 година), чиј автор е Стефан Герлах, за искуството доживеано во едно село во Македонија, кое не било ни малку пријатно, се споменува дека ноќта ја поминал „со шест вола во иста просторија“.³ Кон крајот на XVIII век грофот Ферриер де Совбеф на пропатување по Балканскиот Полуостров ја посетил и Македонија. За селските населби што ги видел за време на патувањето запишал дека „некои селани што ги сретнал на својот пат за себе и за своите семејства изградиле колиби според нивниот обичај – куќите им биле направени само од плетени гранки, однадвор обложени со глина. Покривот бил од слама со отвор во средината низ кој излегувал чадот. Превентива од

---

¹ Љубен Лапе, *Македонија во XVIII, XIX и XX век. Одбрани трудови* (Скопје: Култура, 1992), 95.

² *Немски и австриски пътеписи за Балканите XV-XVI* (София: Наука и изкуство, 1979), 232.

³ Стефан Герлах, *Дневник на едно пътуване до Османската порта в Цариград* (София: Отечествен фронт, 1976), 35.

пожарите било палење на огнот на средината од колибата.⁴ Подот бил од земја, како оној во коњушниците, така што бил најприкласен за коњите, кравите, свињите и за кокошките на сопственикот.⁵ Во еден таков тесен простор често заедно живееле и по триесетина мажи, жени, деца заедно со домашните животни: крави, биволи, гуски, коњи и други, се вели во еден извештај.⁶

Селските куќи, како и другите објекти, биле градени од природен градежен материјал кој се наоѓал во непосредна близина (камен, дрво, земја, слама, трска и друго). Ваквата практика останала непроменета и во средината на XIX век, за што говори и патописот на ќерката на англискиот конзул во Солун, Чарлс Блант, Елија Блант, која за изгледот на селските куќи што ги видела го дала следниот опис: „Тие се најчесто со тажен изглед на сиромаштија и на мизерија, иако внатршноста им е чиста, колку што дозволуваат условите. Изградени се од кал и од плитар и внатре има две или три простории, со мали отвори, како прозорци и отворени оџаци. Куќата е обиколена со ограда, заедно со амбарот и со шталите и добитокот.“⁷ Општа карактеристика за изгледот на селските куќи и понатаму било прифаќањето на наједноставните форми на подземните едноделни куќи. Овие куќи биле наречени *поземнички* или *надземници* и во нив се одвивал целокупниот живот на семејството, а имало и *пондила*, *кед* или *котор*, каде што се чувал добитокот. Тие биле

---

⁴ *Македонија во делата на странските патописци 1778-1826*, приредил Александар Матковски (Скопје: Мисла, 1991), 15.

⁵ Константин Иречекъ, „Стари пътешествия по България“, *Периодическо списание на Българското книжевно дружество*, кн. 7, София (1883): 105.

⁶ *Румелийски делници и празници от XVIII век* (София: Отечествен фронт, 1978), 44-45.

⁷ *Македонија во делата на странските патописци 1875-1878*, приредил Александар Матковски (Скопје: Мисла, 2001), 242.

градени најчесто од плет и покриени со слама, а потекнуваат уште од словенската куќа.⁸

Куќите во селата биле градени според потребите на животот и според конфигурацијата на теренот. Првобитните куќи *сламеници*, кои му припаѓаат на најстариот тип куќи, биле напуштени во текот на XIX век, кога започнале да добиваат поразвиена форма на градење.⁹ Во селските куќи во Западна Македонија доминантен бил кледот, кој во поголемиот дел бил приспособен за добитокот и за чување на храната доколку во близината немало плевна. Во нивната градба се обрнувало внимание и на премачкувањето на подот со кал за летно време да држи студено, а зиме топло. Ваквиот начин освен што овозможувал внатрешноста на куќата да биде приспособена на климатските услови, бил и хигиенски. Тешките услови на живеење во времето на османлиското владеење ги научиле луѓето како да ги градат куќите една до друга, а меѓу сидовите да оставаат и мали врати (капиџици) кои им служеле за да ги надгледуваат малите деца, јадењето што го подготвуваат, да си помагаат при свадби, раѓања, болести, умирања и друго.¹⁰

Во полошкиот крај селските живеалишта најчесто биле приземни, со една просторија, за луѓето и за животните. Сидовите на куќите биле вкопувани и до 50 см во земјата, а од надворешната страна премачкувани со кал. Оваа еднострана куќа немала прозорци, туку мали отвори кои се

---

⁸ Во вакви куќи во одделни подрачја, како што се Радовишко, Дојранско и други, се живеело и до крајот на XIX век (повеќе види кај: Крум Томовски, „Селската архитектура во Македонија“. *Макпроект „Историја на културата на Македонија“, Архитектурата на почвата на Македонија. Прилози за истражувањето на историјата на културата на почвата на Македонија*, книга 10 (Скопје: МАНУ, 2000) 138.

⁹ Томовски, *Селската архитектура во Македонија*, 161.

¹⁰ Крсто Костов, *Дебар и Дебарско низ вековите* (Скопје: 2004), 40–41.

затворале со дрвени капаџи. На средината од просторијата имало огниште, над кое се градел черен во кој се насочувал чадот, а излегувал преку баџа на покривот. Ваквите куќи биле карактеристични за планинските и за тешко пристапните и сиромашни населби.¹¹ Во чивчиските населби (Гуденце, Раотинце, Јегуновце, Ратае, Жеровјане, Брвеница и други) се живеело во колективни куќи. Колективното живеење се одвивало со градење мали простории под заеднички покрив.¹² Формата и големината на селската куќа до крајот на XIX век зависела од економската моќ на сопственикот, што било забележливо особено кај поимотните христијански семејства кои поседувале поголеми хектари обработлива земја и добиток.¹³

Покрај куќите за живеење и разновидните стопански објекти, во селата се граделе и други објекти за задоволување на општите потреби на жителите, како што се: цркви, училишта, чешми, мостови и друго, како и објекти надвор од селата поврзани, главно, со стопанисувањето.

Условите за живеење во македонските села во XIX век биле тешки. Слично како и градовите, и селата многу страдале од појавата на епидемии. Една од главните причини биле и честите војни зашто селата,

---

¹¹ Петар Намичев, Екатерина Намичева, *Народното градителство на селските населби во Полог од 19 и првата половина на 20 век* <http://www.eprints.ugd.edu.mk/...amichev%20Patrimonium%202015.pdf> (пристапено на: 20.5.2017 г.).

¹² Петар Намичев, Екатерина Намичева, *Народното градителство на селските населби во Полог од 19 и првата половина на 20 век*, <http://www.eprints.ugd.edu.mk/...amichev%20Patrimonium%202015.pdf> (пристапено на: 20.5.2017 г.).

¹³ Петар Намичев и Екатерина Намичева, *Приватниот простор на живеалиштата од традиционалната архитектура во Македонија од 19 и почетокот на 20 век*, <http://www.ugd.edu.mk/...um%202014%Petar%20Namicev.pdf> (пристапено на: 20.5.2017 г.).

како единствен извор на храна, го привлекувале присуството на разни војски. Војските биле и главниот извор на заразни болести, а едната од нив, каква што била чумата, можела да уништи и цели селски населби. Во време на страшната епидемија на чума од 1837/1838 година напoлно исчезнала една колонија на кожари во околината на Демир Хисар. Настрадале и неврокопските села Тешево и Лаки.¹⁴ Селото Чочилар од некогашната коњарска колонија, која во почетокот на XIX век броела 200 куќи, во втората половина од векот имало само 38 куќи со 158 жители.¹⁵

Народот бил и депримиран од самоволијата на беговите и од немилосрдното глобење. Даноците и разните други вонредни давачки го уништувале сиромашното македонско население. Таквата политика, покрај другото, честопати доведувала до појава на глад и до умирања¹⁶ на целата територија на Македонија. Еден податок од април 1871 година за Серскиот Санџак посочува дека од глад умреле околу 500 луѓе.¹⁷ Во истиот период во Демирхисарско и во други околии, многу од жителите

---

¹⁴ Васил Кънчов, *Избрани произведения*, (София: Издателство „Наука и изкуство“, 1970), том втори, 350.

¹⁵ Кънчов, *Избрани произведения*, 350.

¹⁶ Појавата на глад во границите на Османлиската Империја била редовна појава и таа била причина за голем број смртни случаи. Меѓутоа, за разлика од Османлиската Империја, во Европа последиците од глад биле многу поголеми. Од многуте примери се издвојуваат случувањата во Ирска во периодот 1848 – 1851 година, кога поради болест на компирот починало повеќе од половината од населението, а дел од него емигрирало во Америка и во Австралија. Кон крајот на XVIII век гладта која се појавила во Франција била и една од причините за буржуарската револуција. Во текот на речиси целиот XIX век територијата на Руската Империја често била зафакана од масовни појави на глад, како кај селското така и меѓу градското население.

¹⁷ Ристо Поплазаров, *Ослободителните борби на македонскиот народ во периодот 1850-1878* (Скопје: 1977), 46.

починале како последица од нездравата храна.¹⁸ Оваа појава ја забележуваат и повеќемина патописци, споменувајќи и за лошите услови за чување на храната и за неухранетоста на населението.

Во селата многу често се гладувало и затоа поради недостатокот од пченицата и од пченката, сиромашните често ги заменуваат со „брашно“ од жирови од даб, од што „отекувале нозете и целото тело и малаксувало“.¹⁹ Во Скопскиот Санџак (во казите Скопје, Куманово, Кратово, Штип и Кочани), поради оптовареноста на селаните со големи даноци и со ангари и поради недостатокот на храна, луѓето немале семе да ги посеат полињата. Во март 1875 година селаните од шест штипски села отишле кај скопскиот муфтија со барање да добијат храна и семе. Доведени до раб на егзистенција, отворено се заканиле дека „со сила ќе земаат таму каде што ќе ја најдат“.²⁰ Слична била положбата и во Битолскиот Вилает. Руската патописка М. Карлова за ваквата состојба во 1868 година напишала: „Освен зелката и гравот, никаков друг зеленчук во овие земји не е познат. Помнам дека во Кичево, архиерејот нè гоштеваше со јадење од компири од својата бавча. Компирот ни го послужија како најотмена реткост.“²¹

Ова соопштение на М. Карлова го потврдуваат и други патописци кои многу порано ја посетиле Македонија и пишувале за исхраната на населението. Дека пченицата не била застапена во исхраната потврдува и

---

¹⁸ Поплазаров, *Ослободителните борби на македонскиот народ во периодот 1850-1878*, 46.

¹⁹ Поплазаров, *Ослободителните борби на македонскиот народ во периодот 1850-1878*, 46.

²⁰ Поплазаров, *Ослободителните борби на македонскиот народ во периодот 1850-1878*, 47.

²¹ *Македонија во делата на странските патописци 1864-1874*, приредил Александар Матковски (Скопје: Мисла, 1992), 166.

еден патопис од XVII век, во кој се вели: „Лебот не се јаде зашто содржи големо количество ’рж (...).“²² Џорџ Фергусон Бовен (1849) открива дека и индијанската пченка служела како основна храна за целото семејство во текот на зимскиот период.²³ Францускиот вицеkonzул во Битола, Белег де Буга, пишува дека во Битола и во околината грашокот првпат бил употребен во средината на XIX век и дека го донел првиот британски конзул Џон Август Лонгворт (1851 – 1855).²⁴ Конзулот Буга го потврдил изнесеното од предходните истакнувајќи „дека во исхраната на Македонецот доминирале кромидот, лукот, празот и црвените пиперки“. ²⁵ Ваквата исхрана не се подобрила ниту во времињата што следуваат. Во еден лекарски извештај било забележано дека и на децата од поимотните семејства „основна храна им била парче леб со кромид“. ²⁶ Бројот на оброците, како и начинот на консумација, исто така биле поразувачки. Имало два редовни obroка, ручекот и вечерата. Утринскиот оброк се прескокнувал за да се грабне повеќе од денот за работа. Пладневниот одмор и занаетчијата и земјоделецот го третираше како време за одмор и за ручек.

За подготвување и за консумирање на храната се употребувале различни садови изработени од глина или од дрво. Во првите храната се варела, се печела или се пржела, а некои служеле и за јадење.²⁷ Вообичаени биле заедничките прибори за јадење од кои храната се

---

²² Александар Матковски и Поликсена Ангелакова, „Неколку кратки патописи за Македонија“, *ГИНИ*, год. 16, бр. 1 Скопје (1972): 253.

²³ *Македонија во делата на странските патописци 1827-1849*, приредил Александар Матковски (Скопје: Мисла, 1992), 679.

²⁴ Александар Стерјовски, *Битола. Записи за злосреќи* (Битола: 2012), 238.

²⁵ Стерјовски, *Битола. Записи за злосреќи*, 238.

²⁶ Стерјовски, *Битола. Записи за злосреќи*, 239.

²⁷ *Етнологија на Македонците* (Скопје: МАНУ, 1996) 138.

црпела со дрвени лажици или со прсти.²⁸ Ако се додаде дека сето семејство живеело во мали, мрачни простории, ќе се разбере и присуството на епидемиите и на други болести, кои предизвикувале голема смртност, особено среде младата популација.

Големи штети на селанството и на земјоделството им правеле и појавите на болести кај добитокот. Од говедската чума во 1862 година најмногу биле зафатени Кумановско, Штипско, Велешко, Битолско и Гевгелиско. Поради поморот на стоката, најголем дел од полињата останале необработени.²⁹ Со масовното населување на мухаџирите, кои со себе ја носеле и болната стока, се зголемила и оваа несакана појава, која имала негативно влијание и довела до намалување на економскиот развој на селата.

Во XIX век, како последица од политиката која ја водела османлиската централна власт, постоела опасност поголемиот број од македонските села целосно да исчезнат. Гледајќи во селото најчесто како на објект од кој најсигурно можела да ги обезбеди своите даночни приходи и како на главен извор за снабдување на војската со храна, таа ги принудувала селаните да ги напуштаат селата и да бараат сигурност во градовите.

И додека македонското село едвај се одржувало во живот, од друга страна, на градовите им одговарала ваквата појава бидејќи се зголемувал бројот на христијанското население, а со тоа и работната сила која пристигнувала од селата. Најчесто на ваков чекор биле подготвени физички здравите селани способни за работа.

---

²⁸ *Македонија во делата на странските патописци 1778-1826*, приредил Александар Матковски (Скопје: Мисла, 1991), 19.

²⁹ *Историја на македонскиот народ*, книга втора (Скопје: ИНИ, 1969), 49.

Silvana SIDOROVSKA-CHUPOVSKA

ABOUT THE LIFE IN THE MACEDONIAN VILLAGE IN THE XIX
CENTURY

-SUMMARY -

The article is devoted to life in Macedonia village in the XIX century. The villages hardly changed the habits acquired from past centuries. The life had been different from the cities and differed by the number of population, religious and educational institutions and other.

The population lived in great poverty. Their lives were constantly threatened by attacks by robbers bandits. The villages also suffered from epidemics of infectious diseases.